

Maróti Orsolya

HUNGAROLÓGIA A GYAKORLATBAN: MŰFORDÍTÓK A BALASSI INTÉZETBEN

Hungarológia és kultúrakutatás

Gragger Róbert, a hungarológia atyja, a berlini Collegium Hungaricum megálmodója és létrehozója fontosnak tartotta, hogy a különböző tudományterületeken tevékenykedő ösztöndíjas kollégisták – a közös étkezések, találkozások nyújtotta alkalmakat kihasználva – megismerkedhessenek a társaikat foglalkoztató kérdésekkel, az egyes diszciplínák legújabb kutatási eredményeivel. „A különböző tudományszakokból való kollégisták együttléte igen gyümölcsöző, mivel oly dolgokat tudnak meg egymástól, részint a határos, sőt a távol eső tudományszakok területéről is, amiket egyébként sohase tudtak volna meg (G. R. levele Magyary Zoltánhoz 1926. márc. 9. idézi: Brandt 1998: 33).” Az interdiszciplinaritás, a tudományágak tudatos egymásba fonása tehát a kezdetektől jelen van a hungarológiai gondolkodásban: egykor a valós életben, a Collegium Hungaricumban ültetett egy asztal mellé más és más tudományterületeket képviselő magyar kutatókat, s ma is arra ösztönzi a különböző diszciplínák képviselőit, hogy egyazon kultúra számtalan aspektusát vizsgálják egy időben.

A Balassi Intézetben folyó hungarológiai képzés egy folytonosan változó, interkulturális közegben zajlik. A két szemeszterre szóló ösztöndíjat elnyerő, más-más országból érkező hallgatók mindannyian egy folyamatos kulturális párbeszéd résztvevői. Ez tanáraik számára is a megújulás lehetőségét kínálja, akik új és új megközelítési módokat hoznak létre a kapcsolódási lehetőségek átrendezésével.

A hungarológia klasszikus és új értelmezése is magában foglalja tehát a tudomány- és kultúraköziséget, ezért vállalkoztam a Balassi Intézetben folyó műfordítóképzésnek a klasszikustól eltérő szemléletű, a kulturális antropológia fogalomrendszerét segítségül hívó bemutatására, egy lehetséges új értelmezési módot kínálva.

Hungarológia és műfordítás

A magyar tudomány és a magyar irodalom külhoni megismertetését a XX. század elején is fontosnak tartották a kulturális diplomáciával foglalkozók. A Gragger által indított hungarológiai folyóiratról, az *Ungarische Jahrbücherről* írja az alapító:

„olyan sajtóorgánumot hozunk létre, amely Közép- és Kelet-Európa egyik legproblematikusabb népét tanulmányozza... Olyan tudományos orgánum kíván lenni, amely a magyar nyelv, történelem és kultúra kutatásáról, a magyar kultúra eredményeiről tájékoztatja német nyelven a német olvasóközönséget (Gragger 1921: 13.).”

Később az *Ungarische Bibliothek* sorozatban 1923–1927 között megjelenő magyar és magyar vonatkozású műveket bemutató bibliográfia első kötete elé írt előszavában is arról panaszkodott, hogy a XIX. századi magyar írókkal és tudósokkal ellentétben a XX. században megszűnt az a gyakorlat, mely szerint a magyar szerzők műveiket latin és német nyelven is közreadják. A magyar nyelvűség dominál, s ez gátolja a nyugat-európai hozzáférést – ily módon hamis kép alakul ki az országról. Szerinte „minden felelősségtudattól áthatott ember elsődleges kötelessége az, hogy törekedjék az egyes népek és életkörülményeik elfogulatlan megismerésére (Gragger 1921: 13.).” Ezt a megismerést próbálta megkönnyíteni a tudományos eredmények, a magyar tudósok gondolatainak német nyelven való közzétételével.

A hungarológia fogalmának megteremtője a kultúrdiplomácia másik fontos eszközének tartotta a magyar irodalom tolmácsolását is. Versgyűjteményt adott ki *Anthologia Hungarica* címmel, amelyben nagy költőinket (köztük kortársait is!) mutatta be műveiken keresztül. Saját válogatású Petőfi-kötetet is megjelentetett. A régi fordításokkal elégedetlen volt, ezért újakat kért az ebben a kötetben debütáló Hedwig Lüdekétől, Ludwig Fuldától és Lorenz Landgraftól.

A rendszerváltás óta a magyar természettudósok körében ismét gyakorlattá vált eredményeik nemzetközi folyóiratokban, angol nyelven való közlése, a külföldön rendezett konferenciákon való részvétel. Megszűnt a magyar tudományos élet elzártsága.

A magyar irodalmi életben is felmerült az igény a nemzetközi terepen való megjelenésre. A könyvvásárok, az angol nyelvű internetes portálok látogatói nemcsak a klasszikus magyar irodalmi művek idegen nyelvű fordításaival ismerkedhetnek meg: megjelennek a kortárs magyar írók művei is.

Műfordítók nyelvi képzése hungarológiai keretben

A Balassi Intézet műfordítói ösztöndíjprogramja is ezt a feladatot segíti: új szakemberekkel, művészekkel igyekszik gyarapítani a magyar alkotásokat fordítók táborát.

A képzés 2008 nyarán zárta a harmadik tanévét. A különböző anyanyelvű diákok, a magyar irodalom reménybeli tolmácsolói tíz hónapig tanulhatnak kortárs magyar irodalmat és műfordítási technikákat. Mestermunkaként elkészítendő fordításukban egy-egy Magyarországon élő, velük azonos anyanyelvű műfordító a segítőjük, konzulensük a két szemeszteren keresztül.

Mindezek mellett magyar nyelvet is tanulnak az általában haladó nyelvtudású hallgatók. Magyartanárunkként elsősorban azt kellett végig gondolnom, hogy mennyiben különbözik/het az ő oktatásuk bármely más, hasonlóan magas szintű, haladó (B2/C1 szintű) csoport tanításától? Hogyan segítheti a nyelvtanár őket abban, hogy hivatásukra felkészüljenek?

A műfordítás irodalomtudomány felőli, esztétikai szempontú megközelítése hangsúlyosan jelen van a képzésben, a nyelvet tanító tanár azonban nem tekinthet el attól, hogy felhívja a figyelmet a fordítástudomány nyelvtudományi ágának eredményeire is. Fontosnak tartom ezen kívül, hogy a fordítói attitűd (ki)alakulásának folyamatában tudatosan is megjelenjen kultúrák megismerésének szükségessége. A fordítástudomány irodalmi megközelítésében a fordítás végeredménye áll a középpontban; a nyelvtudományi megközelítésben a fordítási folyamat, azaz, hogy mi megy végbe a fordító fejében fordítás közben; a kulturális antropológia a fordító magatartásának, szemléletének vizsgálatára vállalkozhat.

A hallgatók véleményének megkérdése és saját tapasztalataim alapján arra jutottam, hogy egy haladó szintű, kiváló nyelvtudású csoport és a műfordító csoportok, tanítása abban különbözik, hogy ez utóbbinál a kultúratudatos szemlélet formálásának-formálódásának folyamatát a nyelvtanárnak különös figyelemmel kell kísérnie. A kultúrák közötti eltérések felismeréséhez, értelmezéséhez egy olyan típusú tudatosság kell, amely a közvetítői készség egyik fontos pillére, és éppen ezért a műfordítói csoportokban elengedhetetlenül fontos foglalkozni vele.

A fordítói kompetencia interkulturális kompetencia is

A műfordítók oktatásában nemcsak a nyelvi (grammatikai) kompetencia fejlesztését kell szem előtt tartanunk. Szükség van – a szociolingvisztikai, szövegalkotói (diskurzív-) és stratégiai kompetencia mellett,¹ amelyek megszerzéséhez minden nyelvtanulót hozzá kell segíteni – a fordítói kompetencia fejlesztésére is. Ez a közvetítői készségek egyike, olyan komplex készség, amelynek fejlesztése a nyelvtanításban általában megjelenő feladatok mellett külön figyelmet igényel. Ezzel a készséggel gyakran kétnyelvű beszélők sem rendelkeznek, nem képesek az üzenet átkódolására és átvitelére. Lanna Castellano, hivatásos fordító egyenesen arról ír, hogy 30 éves koránál korábban senki sem készíthet hasznosítható fordítást, mivel nem rendelkezik még az ehhez szükséges tapasztalatok tömegével.² Fiatal műfordítóink kiváló munkái szerencsére cáfolják ezt a szigorú álláspontot, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a kultúra megismeréséhez szükséges ismeretek megszerzésével töltött időt lerövidíthetjük, ha a megfelelő közvetítői kompetenciák kialakítására is odafigyelünk. A fordítói kompetencia³ összetevői a grammatikai kompetencia, a lexikai kompetencia, a szövegalkotói kompetencia és a(z inter)kulturális kompetencia. A(z inter)kulturális kompetencia a célnyelvi és forrásnyelvi olvasók háttérismereteinek különbségét hidalja át.

¹ Canale és Swain (1980) megnevezéseit követve (Bárdos 2000: 94).

² Bodnár—Simigné 2006: 57.

³ Bodnár—Simigné 2006: 61.

A fordító mint résztvevő megfigyelő

A fordítónak, különösen a műfordítónak a képzés során meg kell tanulnia a célnyelvi kultúra speciális, résztvevő megfigyelőként való szemléletét. Nem kívülről, hanem a célnyelvi környezetben otthonosan mozogva belehelyezkedni az anyanyelvi beszélők szerepébe, átvenni (sokszor átérezni) azokat a helyzeteket, nyelvi szokásokat, gondolatmeneteket, amelyek egy-egy megnyilatkozás megszületéséhez vezetnek. „Az egyes csoportok meghatározott, sajátos tudással rendelkezőnek, amely meghatározza a társadalmi cselekvők percepció eljárásait, gondolkodási és cselekvési módjait, jelentés- és orientációs mintáit (Max Weber 1987: 38).”

Nyelvi gondolkodásmódjuknak át kell alakulnia: nem elég azt tudniuk, hogy ezt vagy azt a kifejezést milyen kontextusban, milyen értelemben, milyen stílusértékkel használják, hanem azt is, hogy mi indokolja választásukat. Sok esetben lehet szó a szerző egyéni nyelvi megoldásáról is – de széles azoknak a kifejezéseknek, nyelvi szokásoknak a köre, amelyek használatát az anyanyelvi beszélő szokásait/tipikus gondolatmenetét ismerve jósolhatjuk meg (illetve elemezhetjük fordítás előtt).

A résztvevő megfigyelés külső és belső elemzési szempontokat egyesít: a megismerni kívánt kultúrában, annak részeként élni – mégis távolságtartóan (azaz tudatosan) figyelni annak jelenségeire és értelmezni őket. Sokkal könnyebb ez azoknak a diákoknak, akik messzebből, a miénktől lényegesen eltérő szokásrendszerű kultúrából érkeztek. Ők könnyebben felfigyelnek az eltérő társadalmi gyakorlatra. Az európai, különösképpen a közép-európai hallgatók feladata jóval nehezebb: hasonló kultúrájuk okán szinte saját kultúrájuknak érezhetik a magyarországit, s ez két veszélyforrást jelent számukra: először a saját kultúra kutatásakor/megfigyelésekor jelentkező kulturális vakságot kell legyőzniük, ami csak tudatos erőfeszítéssel lehetséges. A második veszélyforrás az lehet, hogy – a fordítási szakirodalomban *hamis barátnak* titulált szavakhoz, kifejezésekhez hasonlóan, amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi alaki hasonlóság jelentésbeli eltérést takar, sőt „rejteget” – még az előbbinél is több tudatosság kell ahhoz, hogy az ismertnek, hasonlóknak vélt kulturális jelenségeket is tudatosan újraértelmezzük, megvizsgálva a másik kultúrában betöltött szerepüket.

Éppen ennek a mélyebb összefüggéseket is feltáró szemléletnek a kialakulása vezethet el a saját nyelv és kultúra alaposabb megértéséhez-megismeréséhez is, ami egy még árnyaltabb, még kifejezőbb műalkotás létrejöttét segítheti elő. Az anyanyelven (és saját kultúráján) kívül helyezkedés segítheti a mélyebb, saját nyelvre vonatkozó korlátozott észlelés megszűnését. A műfordítókat tanító tanárok feladata tehát – egy haladó csoportokban tanító tanár munkájához képest – a közvetítői készség fejlesztése is. A Balassi Intézet vegyes nyelvi összetételű műfordítói csoportjában tehát a résztvevő megfigyelés technikájának-attitűdjének kialakításával, bizonyos kulturális jelenségek elemzésével, a kulturális jelenségek iránti tudatos nyitottság kialakításával tudunk hozzájárulni irodalmunk tolmácsolásának sikerességéhez.

Irodalom

- Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest
- Bodnár Ildikó—Simigné Fenyő Sarolta 2006. A fordítói kompetencia. In: Gecső Tamás (szerk.): *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 56–69.
- Brandt Györgyi 1998. Gragger Róbert, a hungarológia tudományág megteremtője. *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és hungarológia köréből* 37. szám. ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátus. Budapest
- Gragger Róbert 1921. Munkatervünk. (ford. Hegedűs Rita) In: *A hungarológia fogalma* (szerk. Nádor Orsolya) 13–17. <http://mek.oszk.hu/02000/02055/02055.pdf>
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest